

DEBRECENI EGYETEM
AGRÁRTUDOMÁNYI CENTRUM
AGRÁRGAZDASÁGI ÉS VIDÉKFEJLESZTÉSI KAR
VÁLLALATGAZDASÁGTANI TANSZÉK

**INTERDISZCIPLINÁRIS TÁRSADALOM- ÉS AGRÁRTUDOMÁNYOK
DOKTORI ISKOLA**

Doktori Iskola vezető: Dr. Szabó Gábor az MTA doktora

"Doktori (PhD) értekezés tézisei"

A HAZAI TEJ- ÉS CUKORVERTIKUM GAZDASÁGI ELEMZÉSE

Készítette:

Buzás Ferenc Ede

Témavezető:

Dr. Nemessályi Zsolt

egyetemi tanár

a mezőgazdasági tudományok kandidátusa

DEBRECEN

2004

BEVEZETÉS, CÉLKITŰZÉS

Az élelmiszergazdaságra vonatkozó teljesítménykövetelmények meghatározása nem könnyű feladat, mivel sokféleképpen értelmezhető. A klasszikus közgazdaságtani nézetek szerint egy vertikális szerkezetű (egymásra épülő, vagy szűkebb gazdasági értelemben véve egymástól függő szintekből álló) rendszer hosszú távon csak akkor működhet hatékonyan, ha a különböző szintek szereplőinek piaci magatartása a többi szint érdekeit nem sérti. Az elvi optimum e vonatkozásban akkor érvényesül, ha a vertikum szereplői a ráfordításaikkal szemben (vagy arányosan) elfogadható eredményt érnek el a tranzakcióik során, azaz legalább alternatív költségeiket fedezni tudják (rövid távon), vagy gazdasági profitot realizálhatnak (hosszú távon).

Az említett optimum-kritériumok sem a rendszerváltás előtt, sem azt követően nem érvényesültek olyan mértékben, hogy a magyar élelmiszergazdaság hosszú távú versenyképességének fenntartását garantálnák. Az értekezés a tej- és a cukorvertikum költség- jövedelem-, és árviszonyainak - többféle megközelítésben végzett - elemzését öleli fel közvetlenül a privatizáció utáni- és az EU csatlakozás előtti, mintegy fél évtizednyi időtartamra (1998-2002) vonatkozóan.

Célkitűzések:

- a vertikumok és termékpályák hazai és nemzetközi szakirodalmának feldolgozása
- módszertani továbbfejlesztés a vertikumok és termékpályák elemzése céljából
- a termelői, fogyasztói és világpiaci árösszefüggések vizsgálata
- a tej- és a cukorvertikum átfogó ágazati elemzése
- a vertikumok fontosabb termékpályáinak kutatása, a költség- és jövedelemarányok kimutatása a termelői, feldolgozó és kereskedelmi szinteken.

Az értekezés saját kutatómunkával kapcsolatos része három részre tagolódik. Az *első egy statisztikai elemzést foglal magába, melynek célja a vizsgált termékpályák termelői, fogyasztói és világpiaci ár-összefüggéseinek kimutatása, dekompozíciós időszormodellek,*

valamint két- és többváltozós statisztikai módszerek alkalmazásával. A második rész a kiválasztott vertikumok átfogó ágazati elemzését tartalmazza, a termelői, feldolgozó és kereskedelmi szféra gazdasági pozícióinak bemutatása céljából különös tekintettel a költség-, jövedelem- és árviszonyokra. A termelői szintek viszonyait egy saját szerkesztésű, leíró jellegű szimulációs modellrendszer segítségével értékeltem, a feldolgozó és kereskedelmi szint vizsgálatát pedig tényadatokra épülő, szintén saját kidolgozású modell támogatta. A harmadik rész a tej- és cukorvertikum fontosabb termékpályáinak árviszonyaival, valamint az árak közgazdasági tartalmának elemzésével foglalkozik, amelynek alapvető célja volt a költség- és jövedelemarányok megoszlásának, valamint a termelői, feldolgozó és kereskedelmi részarányok alakulásának nyomonkövetése.

A kidolgozott módszertan egyik jellegzetessége, hogy a termékpálya-szereplők gazdasági pozícióinak értékelése nem csak az elért nyereségre vonatkozik, hanem a tőkemegtérülésre utaló gazdasági profit kalkulációját is magába foglalja, a termékpályák árviszonyainak objektív vizsgálatát pedig a normál profit- és ezen felüli nyereségszintek elérését biztosító árcentrum számítása segíti.

A KUTATÁS TERÜLETE, ADATBÁZISA ÉS MÓDSZERE

A kutatás igen nagy területet ölelt fel, ami speciális módszertani eljárások kidolgozását követelte meg. A mezőgazdasági termelés, az élelmiszeripari feldolgozás és az élelmiszer-kereskedelem önmagukban is külön kutatás tárgyát képezhetnék, azonban a vertikális elemzés keretében a vizsgálatok (és az ehhez kapcsolódó adatgyűjtés) csak egyes nagyobb részterületeket érintettek. Ezek a következők voltak: ár-, költség-, és nyereségviszonyok valamint a működést biztosító tőkeháttér körülményeinek értékelése. Külön vizsgálatok tárgyát képezte a termelői- és fogyasztói árak összefüggéseinek, valamint a világpiacon árként hatását elemzése. A kutatások már 1996-ban elkezdődtek, az eredmények pedig a későbbiekben a modellszámítások keretében is felhasználásra kerültek, a termékpályák vizsgálata azonban csak az 1998-2002-es – mintegy fél évtizednyi – időszakra vonatkozik.

1. Az árstatisztikai vizsgálatok módszertani részletezése

A vizsgálat a hagyományos statisztikai módszertani eljárásokra épült, alapvetően ***dekompozíciós idősor-elemzésre*** valamint ***többváltozós statisztikai modellvizsgálatra***. A trend-, korreláció- és regresszió-elemzésben felhasznált idősorok havi bontásban kerültek felhasználásra és az 1998-2002-es időszakot ölelik fel. A belföldi termelői és fogyasztói átlagárak a Központi Statisztikai Hivatal hivatalos kiadványaiból, a dollár-árfolyam adatai a Magyar Nemzeti Bank havi közleményeiből származnak. A világgpiaci árakat több forrásból gyűjtöttem. A fehér cukor világgpiaci ára a Londoni határidős tőzsde havi átlagárait (FOB, Europe) jelenti. A világgpiaci tejtermékeket (FOB-W.Europe) az USA mezőgazdasági minisztériumához tartozó Agrár Marketing Szolgálat (AMS) közli kéthetes bontásban, amelyből a havi értékek egyszerű átlagolással számítottam ki. A búza és kukorica havi átlagárai (FOB, US-Gulf) a Nemzetközi Gabonatanács (IGC) adatbázisából származnak, amelyeket a FAO rendszeresen közöl.

A vizsgálatok MS Excel adatelemző csomag (Analysis ToolPak) alkalmazásával készültek, az alábbi folyamat szerint: az idősorok grafikus ábrázolását követően az idősorok fontosabb statisztikai jellemzőit határoztam meg (szórás, hiba stb. a „leíró statisztika” alapján), majd az összehasonlíthatóság érdekében a relatív szórás számítására is sor került. A minimum és maximum értékek közötti különbséget százalékos formában fejeztem ki. A legjobban illeszkedő trendfüggvényt próbaillesztéssel került kiválasztásra, az R^2 , a függvény típus és az egyenlet feltüntetésével. Az ATPak bővítménykezelő támogatásával végzett eljárás lineáris regresszió-analízist végez, a regressziós statisztika mellett, a variancia-analízis-, valamint a paraméterbecslés eredményeit is szemlélteti. A vizsgálatok az erre vonatkozó szakirodalmakban részletezett módszertani eljárás alapján készültek (ld. RAPPAL, 2001; SZŰCS, 2002) melynek során a korrelációs és determinációs együtthatót, valamint a függvény paramétereit határoztam meg. A függvényparaméterek segítségével a lineáris illesztőfüggvény felírását követően, pontdiagram-ábrázolással a legjobban illeszkedő regressziós függvény került kiválasztásra az R^2 , a függvény típus és a regressziós egyenlet felírásával. A hazai szerzők (KREKÓ és mtsai, 1958 in: CSÁKI és MÉSZÁROS, 1981) által értelmezett standardizált regressziós együtthatók (β -súlyok) számítását az alábbi összefüggések szemléltetik:

$$\beta_i = b_i \frac{S_{y_i}}{S_y^2} \quad ; \quad R^2 = b_i \sum_{i=1}^n \beta_i$$

ahol: β_i – standardizált regressziós együttható; b_i – parciális regressziós együttható; S_{y_i} - a kovariancia az i -edik független változó és függő változó között, S_y^2 - a függő változó varianciája; R^2 = determinációs együttható. Az eljárás lehetőségéből adódóan a β súlyok százalékos formában is megadásra kerültek (ha $R^2=100\%$).

2. A termékpálya vizsgálatok módszertani részletezése

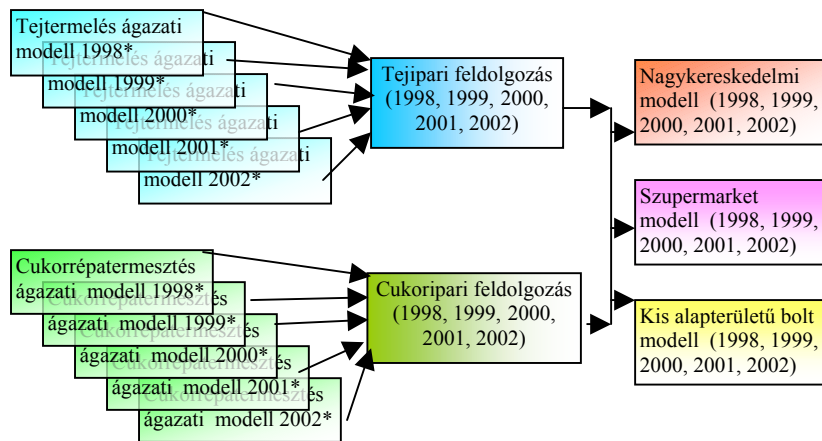
A kutatás keretében először a vizsgált vertikumok szereplőinek általános gazdasági viszonyaival kapcsolatos kalkulációkat kellett elvégezni. A mezőgazdasági (tej- és cukorrépa) termeléssel kapcsolatos adatok alapvetően két termelői méretkategória (kis-, és nagygazdaság) szerint kerültek rendszerezésre, amelyeket elsősorban Hajdú-Bihar megyei gazdaságokból gyűjtöttem, ugyanakkor felhasználásra kerültek hivatalos adatok is (MNB, FVM hivatal, Agrár Intervenciós Központ, terméktanácsok, biztosítótársaságok, energiaszolgáltatók, állattenyésztési teljesítményvizsgáló stb. adatai) ugyanúgy, mint az egyes szakirodalmi forrásokban közölt információk. Az adatokat egy olyan modellben rendszereztem, amely a költség- és jövedelemviszonyok, valamint a fontosabb gazdasági mutatók meghatározását teszi lehetővé. A modellszámítások során kapott eredmények a termelői szint összesített értékelésének keretében a Hajdú-Bihar megyei viszonyoknak megfelelő súlyarányban kerültek átlagolásra. A termelői szféra gazdasági viszonyainak elemzéséhez használt modellek a DE-ATC-AVK-Vállalatgazdaságtani Tanszékén kidolgozott és rendszeresített mezőgazdasági vállalkozások ágazati terveinek koncepciói alapján kerültek összeállításra, ezeknek továbbfejlesztett változataiként. Az összeállított modellek az éves gazdasági költségek és bevételek alapján a vertikális vizsgálathoz szükséges mutatók számítását teszik lehetővé, amelyek a következők: nettó (adóztatlan) ágazati nyereség, költség- és tőkearányos jövedelmezőség, normál- és gazdasági profit, gazdasági profit-ráta, árcentrum.

A feldolgozóipari viszonyok általános gazdasági elemzését a régióban meghatározó szerepet betöltő tej- és cukoripari vállalat éves beszámolóit alapján végeztem el (cégbírósi adatokból kalkulálva), kiegészítve a gazdasági profit kalkulációjával. A termékpálya elemzés a tej- és cukoripar által közölt tényadatokra épül, a költségek költségnemenkénti

megbontásban szerepelnek, az árbevételt az adott termék esetében az éves (termelői és fogyasztói) átlagárak jelentik. A vizsgálat keretében alkalmazott mutatók megegyeznek a termelői fázisban alkalmazottakkal.

A kereskedelmi szféra vizsgálata három üzlettípus gazdasági viszonyainak elemzésére épül. A régió szinten reprezentatív (nagykereskedelmi üzlet és supermarket-lánc) és monografikus felmérés (kis alapterületű boltok) keretében gyűjtött adatokat modellekben foglaltam össze az adott üzlettípusok általános gazdasági pozícióinak és a termékpálya gazdasági viszonyainak értékelése céljából, a már említett mutatók alapján. A saját koncepciókra alapozott és korábbi publikációimban közölt módszertan a közvetlen- és közvetett kereskedelmi költségek kalkulációján alapszik. A termelői, feldolgozói és kereskedelmi részarányok kimutatását az ágazati modellszámítások során kapott eredmények alapján vázoltam fel, ugyanúgy, mint a költség- és jövedelemarányok termékpályánkénti megoszlását.

A termékpálya modellek vázlatos felépítése

*kis- és nagy gazdaságok modellezett eredményeinek súlyozott átlagai alapján

A piaci koncentrációt jellemző Herfindahl index (HI) számításának módja:

$$HI (\%) = \sum_{i=1}^N Z_i^2 \times 100 ; \text{ ahol } Z - \text{ a vállalatok piaci részesedését jelenti}$$

A termékpálya elemzésekre vont termékek és jellemzőik:

2,8%-os, 1 literes **zacskós tej**; 2,8%-os, 1 literes aszeptikus csomagolású **UHT tej**; 80% zsírtartalmú 100 g-os **teavaj**; 45% zsírtartalmú, 1 kg-os **trappista sajt**; 20%-os zsírtartalmú, 175 g-os **tejföl**; 2,8 %-os zsírtartalmú 175 g-os **natúr joghurt**; 1 kg-os papírzacskós **normál kristálycukor**

AZ ÉRTEKEZÉS FONTOSABB EREDMÉNYEI, MEGÁLLAPÍTÁSAI

Módszertani eredmények és következtetések

A téma feldolgozása sajátos módszertani eljárást tett szükségessé, részben az egymásra épülő fázisok gazdasági viszonyainak összehasonlíthatósága érdekében, részben az adathozzáférési korlátok miatt. Piacvezérelt árviszonyokkal jellemzett vertikumok esetében az árak kialakulását meghatározó alapvető tényezők – a fogyasztás, a piaci szerkezet és a keresleti/kínálati viszonyok – elemzése jelenti a kiindulópontot. Ennek konkrét módszertani leírásai a külföldi szakirodalmakban fellelhetők, viszont az elemzés speciális adatbázist és informatikai háttérrel igényel. Olyan vertikumok esetében, ahol az árakra a piaci hatások mellett az adminisztratív eszközök is nagy (vagy éppen a piacinál nagyobb) hatással vannak, az árviszonyok vizsgálatában célszerűbb a költség- és nyereség alapú megközelítés. Ezen keresztül az értékelési alapok megfelelő megválasztásával a kialakult gazdasági viszonyokról és részben a piaci pozíciókról is információk nyerhetők.

A hazai termelői, fogyasztói és világpiacon áruk összefüggés-vizsgálatának eredményei

Az árak összefüggés-vizsgálata kimutatta, hogy a piacvédelmi korlátok a vizsgált időszakban megfelelő védelmet nyújtottak a közvetlen **világpiacon ár-hatásokkal szemben**, a **belföldi fogyasztói árviszonyokban csak közvetett befolyás érvényesül**, amit a regressziós vizsgálatok alacsony determinációs együtthatói is szemléltetnek (*1. táblázat*). A közvetett hatás azonban a hazai telített piaci viszonyok körülményei között, a csekély mértékű importon keresztül olyan piaci zavarokat eredményez, amely nem csak feldolgozóit, hanem termelőit szinten is korlátozza a gazdasági profitot biztosító árképzést.

A vizsgálatba vont termékek ára közötti kapcsolatot kifejező mutatók értékei

		Y				
		Pasztörizált tej	Trappista sajt	Teavaj	Tejföl	Cukor hazai ár
X	r² értéke lineáris regresszió szerint					
	Nyerstej (hazai ár)	0,924	0,904	0,937	0,927	
	Tejpor világpiaci ár	0,181				
	Sajt világpiaci ár		0,342			
	Vaj világpiaci ár			0,135		
	Cukor világpiaci ár					0,273
	R² értéke a legjobban illeszkedő regressziós függvény szerint					
	Nyerstej (hazai ár)	0,934	0,909	0,940	0,927	
	Tejpor világpiaci ár	0,257				
	Sajt világpiaci ár		0,353			
	Vaj világpiaci ár			0,252		
	Cukor világpiaci ár					0,274

A tej termékpályán a termelői és a fogyasztói árak szoros összefüggése szimmetrikus költség-továbbításra utal (cost-pass), ami azt jelenti, hogy a vizsgált termékek esetében *mind a tejfeldolgozó ipar, mind a kereskedelem olyan piaci erővel rendelkezik, amely lehetővé teszi az input-ár (költség) növekedés továbbhárítását a fogyasztók felé*, a fogyasztói ár növekedését eredményezve. Ezt a tényt különösen érdemes figyelembe venni olyan viszonyok között, amikor piaci zavarok vagy a termékpályán belüli érdekellentétek merülnek fel.

A tej- és a cukorvertikum átfogó ágazati elemzésével kapcsolatos eredmények

A gazdasági értékelési alapok megválasztásában nemcsak a költség- és eredményviszonyokra kell tekintettel lenni, hanem **ki kell emelni a tőkemegtérülés szempontjait és lehetőségeit is**. A vizsgálati eredmények azt mutatták, hogy **egyes esetekben magas eszközarányos jövedelem nem mindig jelent kedvező tőkemegtérülést (vagy gazdasági profitot)**. Az árcentrum, valamint az ebből levont tényleges (realizált) ár eredménye alapján kapott árveszteség (vagy nyereség) egyrészt utal a nyereség, valamint a normál profit-megtérülés mértékére, másrészt következtetni lehet az adott szint alkupozíciójának erősségére. A pozitív ár-eltérés (ártöbblet, illetve nyereségtöbblet) azt jelenti, hogy az adott szint szereplője a gazdasági költségek (számviteli

költség + normál profit) megtérülésén túl bizonyos nagyságú gazdasági profitot realizált, százalékban kifejezve ennek mértékét szemlélteti a gazdasági profit-ráta alakulása (2. táblázat).

2. táblázat

Az ágazati nyereség normál profiton felüli értékei a tej- és cukorvertikum különböző szintjein, a modellszámítások alapján (1998-2002. évek átlaga)

	1998	1999	2000	2001	2002
Tejtermelés	1,58%	3,21%	5,56%	1,91%	2,11%
Cukorrépatermesztés	-25,48%	-7,23%	-12,58%	20,34%	18,68%
Tejipar	-3,98%	-3,96%	0,93%	1,30%	-0,24%
Cukoripar	-20,59%	-8,74%	-4,04%	-0,23%	-0,25%
Nagykereskedelem	26,24%	27,73%	29,93%	27,31%	28,16%
Szupermarket	13,91%	13,40%	13,93%	14,70%	13,81%
Kis alapterületű bolt	0,89%	0,11%	0,45%	-0,41%	-1,30%
Éves átlagos infláció*	14,30%	10,0%	9,90%	9,20%	5,30%

*Forrás: MNB

A vizsgálati eredmények a figyelembe vett időszakokra vonatkozóan azt mutatták, hogy pozitív ár-eltérés (ami adott nyereségszint fedezetét biztosító árcentrumot meghaladó tényleges árat jelentene) igen ritkán fordul elő a termékpályák alsóbb szakaszain. Ez részben alátámasztja azt a feltevést, amely szerint **a termelői- és (egyes termékek esetében) a feldolgozó szféra nincs olyan alkupozícióban, hogy az értékesítési áraiban el tudjon fogadtatni normál profiton felüli, vagy legalább azt fedező nyereséget.** A tejipar és a cukoripar kedvezőtlen gazdasági viszonyait azonban fenntartással kell fogadni, mivel az eredmények háttérében sajátos (befektetői vagy működtetői) érdekek is meghúzódhatnak.

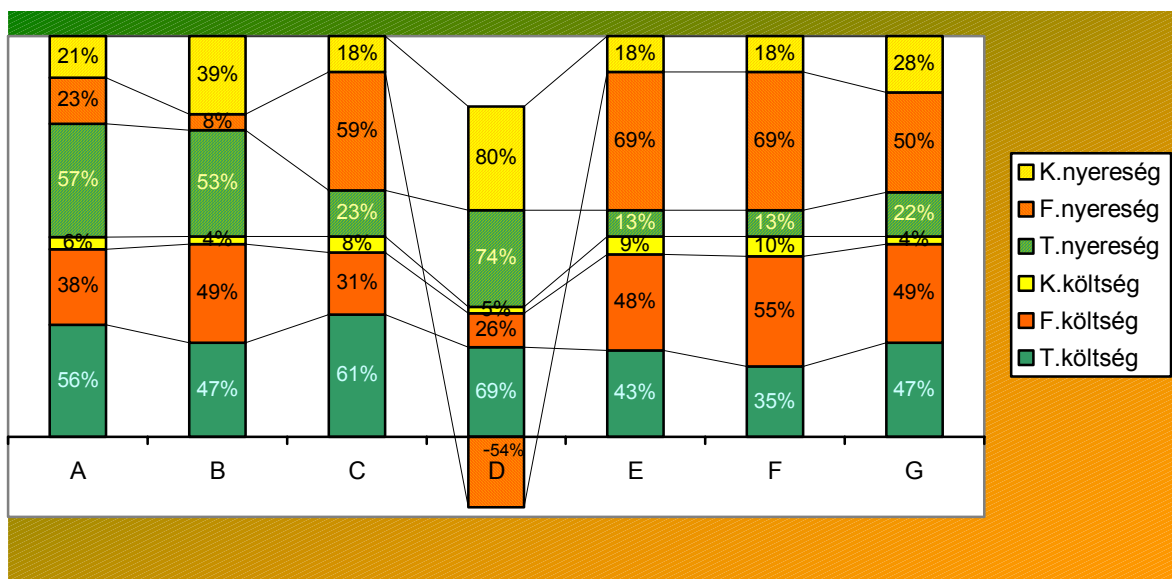
A vertikumok fontosabb termékpályáinak elemzési eredményei

Az elvégzett kutatások és a kapott vizsgálati eredmények megerősítik azt a feltevést, amely arra épült, hogy az élelmiszergazdasági **termékpályák ökonómiai viszonyai csak akkor értékelhetők objektíven, ha a vizsgálatok a vertikum szereplőinek általános gazdasági**

viszonyaira is kiterjednek. Egy adott termék költség- és jövedelemviszonyaiból nem lehet és nem szabad általános konzekvenciákat levonni a vertikum szereplőinek pozícióira vonatkozóan, mivel a vertikumok szereplőinek általános gazdasági viszonyai és a vertikumhoz tartozó egyes termékpályák különböző szintjein realizálódott gazdasági eredmények jelentős mértékben különbözhetnek. Ennek okai alapvetően a termelői szinten eszközölt különböző transzferjövedelmeknek (pl. minőségi támogatás) vagy egyéb állami támogatásoknak, feldolgozó szinten az exporttámogatásoknak, kereskedelmi szinten pedig az ártényezőn kívüli egyéb bevételeknek (pl. polcdíj, belistázási díj stb.) köszönhetőek.

A termékpálya elemzések hét termék költség- és jövedelemviszonyainak értékelésén alapulnak, amelyek az adott vertikumon belül a feldolgozó- és kereskedelmi szint árbevételében jelentős súlyt képviselnek. Különös figyelmet kell szentelni a termékpályák megválasztására, mivel ugyanazon termék esetében is igen jelentős eltérések lehetnek költség- és nyereség vonatkozásában kiszerezéstől függően.

1. ábra: Költség- és nyereségarányok relatív megoszlása a termékpályák összesített adataiból (termékpálya összes költsége=100%, összes jövedelme=100%)

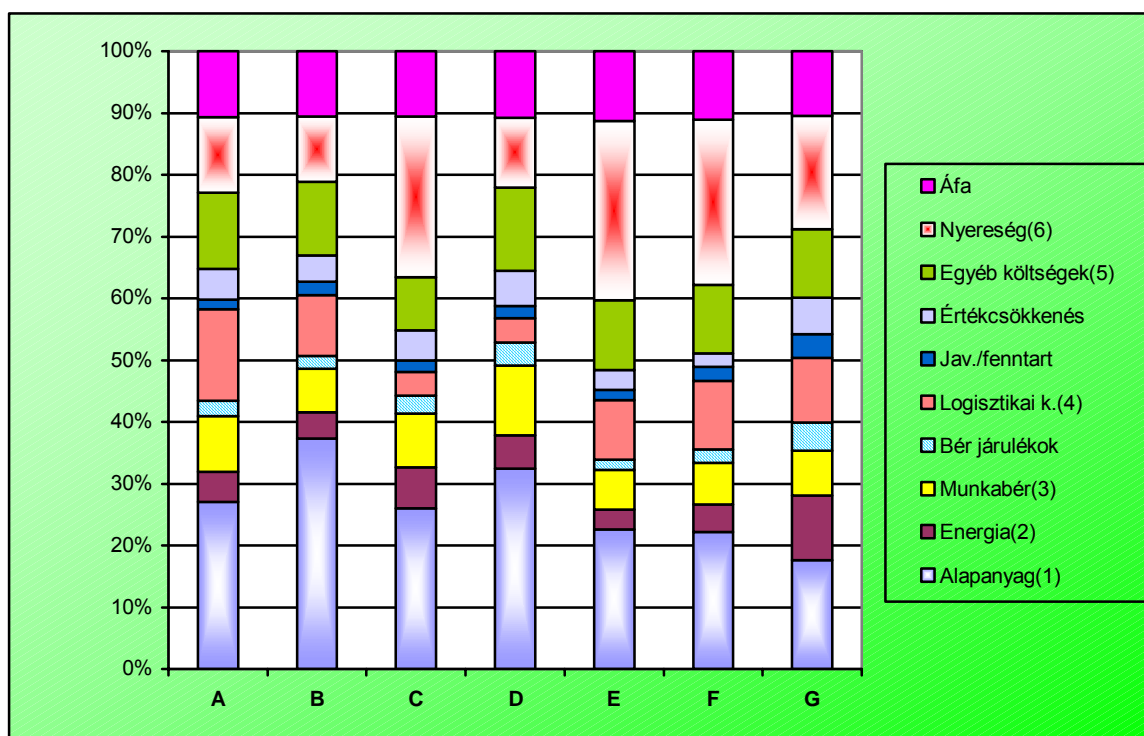
Megjegyzés: T-mezőgazdasági termelő; F-feldolgozóipar; K-kereskedelem; A-2,8%-os zacskós tej (1 l); B-2,8%-os UHT tej (1 l); C-teavaj (100g); D-trappista sajt (1 kg); E-12%-os tejföl (200g); F-natúr joghurt (175g); G-kristálycukor (1 kg).

Az általam vizsgált termékpályák esetében megfigyelhető (1.ábra), hogy a termékpályák költségeinek java része az alsóbb szinten realizálódik, ezzel szemben a nyereség

tekintetében fordított a helyzet, a költségekhez viszonyítva a termékpályán realizálódott jövedelem aránya a magasabb szinteken jelentősebb. Ezek az aránytalanságok egyelőre azonban nem olyan mértékűek, amelyek versenyjogi problémákat gerjeszthetnének.

A vizsgált termékpályák költség- és jövedelemviszonyainak elemzése egy másfajta megközelítésben is tárgyalásra került, mégpedig a fogyasztói árszerkezet összesített költség- és jövedelemtartalma szerint, amely a különböző szintek kumulált ráfordításait és eredményét tükrözi a fogyasztói ár-szerkezeten belül (2. ábra).

2.ábra: Összesített költség- és nyereségarányok alakulása a vizsgált termékpályákon (1998-2002 évi átlagok)

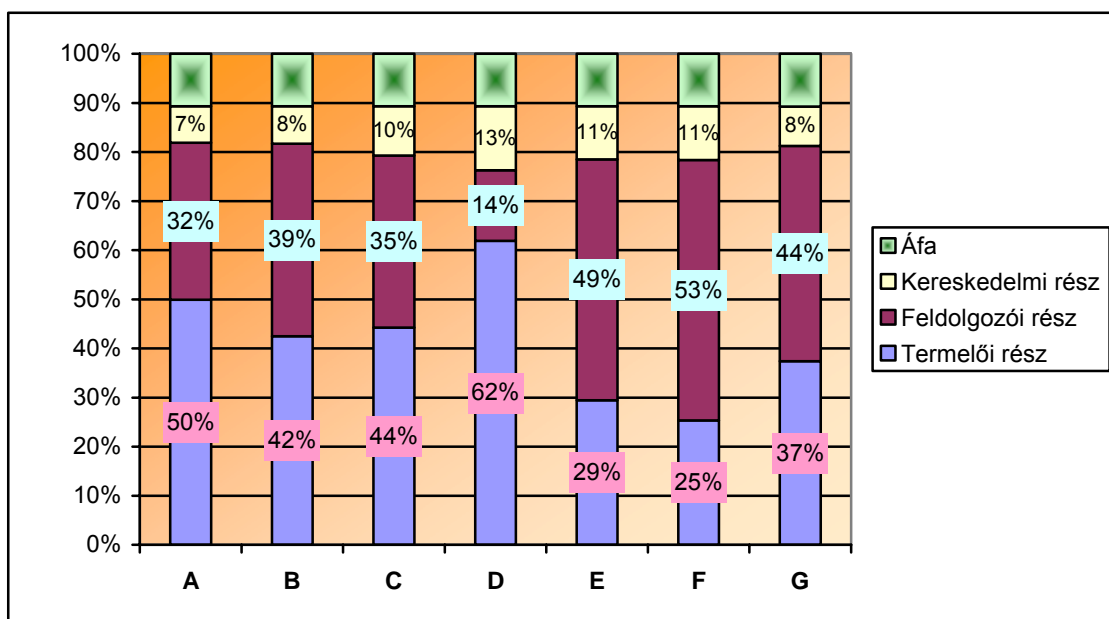
Megjegyzések: (1)-Takarmány, műtrágya, vetőmag, növényvédőszer; (2)-Elektromos energia, üzemanyag, gáz; (3)- Munkabér és egyéb személyi jellegű költség; (4)-Szállítás, raktározás, hűtés; (5)-Igénybe vett szolgáltatások (reklám, állatorvosi díj, biztosítás stb.); (6)-Nettó adóztatlan nyereség.

A- zacskós tej (1 l); **B-** UHT tej (1 l); **C-** Teavaj (100g); **D-** Trappista sajt (1 kg); **E-** tejföl (200g); **F-** Natúr joghurt (175g); **G-** Kristálycukor (1 kg).

Ilyen jellegű árszerkezet-vizsgálat különösen fontos információkat szolgáltat olyan viszonyok között, amikor társadalmi-egészségügyi érdek lenne valamely élelmiszer vagy élelmiszercsoport (pl. tejtermékek) fogyasztásának ösztönzése.

A termékpálya vizsgálatok jelentős jövedelmi aránytalanságokat mutattak ki a vizsgált vertikumok szintjein, amelyek várhatóan a jövőben is fenn fognak maradni. Ennek okai alapvetően a vizsgált vertikumok árviszonyaira és az erre ható többnyire adminisztratív tényezők meglétére és nagy valószínűséggel feltételezett fennmaradására vezethetők vissza. A rendszerváltást követően a termékpályák különböző szintjein jelentős változások mentek végbe, amelynek következményeként kialakultak azok az ár-arányok, amelyek jelenleg a termékpályákat jellemzik. **A fogyasztói árszerkezeten belül a termelői, feldolgozó és kereskedelmi részarányok termékenként nagymértékben változnak** (3. ábra), ami egyrészt a különböző szintek alkupozícióinak erősségére, másrészt az adott termék jellegére, kiszerezésére és a hozzá kapcsolódó fogyasztói preferenciákra vezethető vissza.

3. ábra: A termelői, feldolgozó és kereskedelmi részarányok ötévi összesített adatai

Megjegyzés: **A**-zacskós tej (1 l); **B**-UHT tej (1 l); **C**-Teavaj (100g); **D**-Trappista sajt (1 kg); **E**-tejföl (200g); **F**-Natúr joghurt (175g); **G**-Kristálycukor (1 kg).

Az árszerkezeten belül általában jelentős a termelői részarány az olyan termékeknél, amelyek kisebb hozzáadott értéket képviselnek (ld. tej), ezzel ellentétben a magasabb feldolgozottságú termékeknél nagyobb feldolgozó részarány figyelhető meg. A vizsgálati eredmények szerint a feldolgozó részarány növekedése és a termelői arányok csökkenése

között nagyon szoros kapcsolat áll fenn (3. táblázat). Az öt évre kiterjedő vizsgálat a kereskedelmi arányok enyhe növekedését jelezte. A tendencia a külföldi szakirodalmakban említettekhez hasonló és alapvetően a disztribúciós folyamatok kiterjedésével áll összhangban.

3. táblázat

A termelői részarány alakulásának valamint a feldolgozó- és kereskedelmi részarányok változásának determinációs együtthatói (regresszió-elemzés a modellszámítások ötévi átlag-eredményei alapján)

	Zacskós tej	UHT tej	Teavaj	Trappis -ta sajt	Tejföl	Natúr joghurt	Kristály -cukor
Termelői részarány (X)							
Feldolgozó részarány (Y1)	0,976	0,993	0,991	0,995	0,972	0,966	0,946
Kereskedelmi részarány (Y2)	0,094	0,844	0,095	0,422	0,877	0,606	0,152
Feldolgozó részarány (X)							
Kereskedelmi részarány (Y)	0,202	0,901	0,217	0,490	0,964	0,776	0,027

A termelői, feldolgozó és kereskedelmi kapcsolatokra vonatkozó következtetések és javaslatok

A feldolgozók és kereskedők versenyének nagy haszonélvezője a fogyasztó. A vizsgált vertikumok tekintetében kimondottan hátrányos helyzetű szereplőről e vonatkozásban nem beszélhetünk, annak ellenére, hogy a kereskedelmi alkupozíciók általában stabilabbak, de üzlettípustól függően nagy eltérések figyelhetők meg. A mezőgazdasági szférához hasonló módon ösztönözni kellene a kis (többnyire kényszervállalkozók által működtetett) üzletek összefogását akár szövetkezeti, akár egyéb társulási formák (beszerzési társulás, önálló arculatú kereskedői hálózat) létrehozásának támogatásával. A nagyobb hálózatok közötti verseny eredményeként gyakran sérülnek a fogyasztói érdekek (olcsóbb, de gyengébb minőségű áruk, megtévesztő reklámok stb.), ezért a koncentráció növekedésével egyre fontosabbá válik a fogyasztóvédelmi szervezetek funkcióinak kiterjesztése és erősítése.

Az elvégzett vizsgálatok jelentős költség- és jövedelem-aránytalanságok tényét igazolták, amelynek eredendő okai alapvetően három tényezőre vezethetők vissza: az adminisztratív szabályozó elemek hatására, a termékpályák különböző szintjeinek piaci- és árképzési

magatartására valamint a fogyasztói értékrendek és preferenciák változására. Tekintettel arra, hogy a feldolgozó- és kereskedelmi szinten alig van lehetőség a szereplők befolyásolására, az aránytalanságok mérséklésében majdnem egyedüli lehetőséget a termelői szinten történő beavatkozás jelent. Ez vonatkozik egyrészt a termelés naturális-hatékonyságának növelését célzó támogatások eszközzésére, továbbá a gépesítés fejlesztésére, amihez kapcsolódik a szakképesítés, szaktanácsadás fejlesztése. Erősíteni kell a termelők alkupozícióit ami a horizontális marketingrendszerek létrehozásának határozottabb támogatását igényli. Szükségszerű a tej-árrendszer megváltoztatása, ami elsősorban a kisebb termelők helyzetét könnyítené meg. A költség- és jövedelem-aránytalanságok mérséklésében a feldolgozó és kereskedelmi szférát is érdekeltté kell tenni. Ennek egyik lehetősége a fogyasztás növelésének elérése közösségi marketingeszközökkel, amihez az ilyen jellegű promóciós tevékenységek erőteljesebb támogatása szükséges, ugyanakkor nagyobb figyelmet kellene szentelni a kampányok hatékonyságának ellenőrzésére is.

AZ ÉRTEKEZÉS ÚJ ÉS ÚJSZERŰ TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEI

A téma feldolgozásának első fázisában a kapcsolódó külföldi és hazai irodalmi források áttekintésére és rendszerezésére került sor. Ennek keretében kezdetben fontos szempontot jelentett azoknak a kapcsolódási pontoknak a keresése, amelyek alapján a saját választott témát fel lehet dolgozni. A külföldi módszertani minták alapján történő vizsgálat a kapcsolódó részletes statisztikai adathány és informatikai háttér miatt nem volt kivitelezhető, viszont a szakirodalmi feldolgozás keretében törekedtem arra, hogy a hazai vizsgálatokhoz módszertani szempontból kevésbé kapcsolódó külföldi tudományos forrásokat oly módon rendszerezsem, hogy azok a saját kutatási koncepciókba beilleszthetők legyenek.

A hazai szakirodalmi források feldolgozása annyival volt könnyebb, hogy részterületek szintjén (pl. a mezőgazdasági termelés költség- és jövedelemviszonyait tekintve) már lehetett referencia munkákat találni, viszont a teljes vertikumra vagy termékpályákra vonatkozó elemzések száma nagyon kevés, a kereskedelmi fázis vizsgálatát pedig

egyáltalán nem tartalmazzák. **Mindezek tekintetében a cukor- és tejvertikumra vonatkozó szakirodalmi feldolgozás újszerűnek tekinthető.**

A hazai tej- és cukorvertikum gazdasági elemzése többféle szempontú és többszintű megközelítés keretében került kifejtésre. A téma feldolgozásának szempontjait tekintve azt a módszertani eljárást kell kiemelni, amely a különböző vertikum-szintek általános gazdasági viszonyainak objektív elemzését teszi lehetővé a költség, árbevétel, jövedelem, költség- és tőkearányos jövedelmezőség, valamint a normál és gazdasági profit számítása révén. A módszertani eljárás tényadatokon és tényadatok alapján készített modellszámításokon alapszik.

Az elemzés magában foglalja a mezőgazdasági termelés a cukor- és tejipari feldolgozás, valamint az értékesítési tevékenység (három üzlettípusra kiterjedő) tőke-, költség- és eredményviszonyainak vizsgálatát az 1998-2002 közötti időszakra vonatkozóan. A számítások során felhasznált adatok egy része saját reprezentatív felmérésből származik (tejtermelés és cukorrépatermesztés 1997. évi gazdasági viszonyai, megyei tejtermelés és cukorrépa-termesztés ágazati méretei, tej- és cukoripari gazdasági adatok, nagy alapterületű üzlettípusok adatai), másik részét pedig monografikus felmérés keretében gyűjtöttem össze (kis méretű gazdaságok, kis alapterületű boltok tőke-, költség- és eredményviszonyai).

A statisztikai árvizsgálatok számszerűsítették a termelői- és fogyasztói árak közötti kapcsolatok mértékét, ugyanakkor szemléletesebbé tették a jövedelmek mértékét alapvetően meghatározó árviszonyok alakulását. A világpiacon és belföldi árak elemzése igazolta azt a feltevést, amely szerint a külföldi árak a magas vámok miatt a belföldi árszintre nincsenek hatással. Ez a távolabbi jövőben a piaci reformok előrehaladtával jelentősen változhat. Az összefüggés-vizsgálatokhoz kapcsolódó okfejtések célja elsősorban az ok-okozati kapcsolatok empirikus alapokra helyezett magyarázata volt.

A hagyományos ökonómiai elemzésektől eltérően a kiválasztott vertikumok szereplőinek gazdasági pozíciói új megközelítés keretében kerültek értékelésre, amely a költség- és nyereségviszonyok mellett kitér a tőke, illetve a kamatigény megtérülési viszonyainak vizsgálatára is. Ez a megközelítés azért kiemelten fontos, mivel a

„hagyományos” jövedelmezőségi mutatókból a tényleges (kamatigényen felüli) nyereségre legfeljebb csak következtetni lehet, a gazdasági profitról nem ad információt. **A hosszútávú fennmaradás feltétele, hogy a gazdasági szereplők normál profiton felüli nyereséget érjenek el. Az elvégzett számítások szerint e tekintetben többnyire a mezőgazdasági termelői szféra szenved a legnagyobb hátrányt.**

Az önálló módszertani alapokra helyezett gazdasági elemzés egyedülállónak számít. Elsősorban azt a módszertani eljárást kell kiemelni, amely a különböző vertikum-szintek általános gazdasági viszonyainak objektív elemzését teszi lehetővé a költség, a jövedelem, az árbevétel, a költség- és tőkearányos jövedelmezőség, valamint a normál- és gazdasági profit számítása révén.

A vizsgált vertikumok elemzése több tekintetben eltér a szakirodalmakban részletezett eljárásoktól. **Egyes termékek esetében - a külföldi tendenciákhoz hasonlóan - megfigyelhető a fogyasztói árszerkezeten belül a termelői részarány csökkenése, ezzel párhuzamosan pedig nyomon követhető a feldolgozó- és a kereskedelmi szféra részarányának a növekedése. Más termékek esetében fordított helyzet tapasztalható. A részarányok változására vonatkozó regresszió-vizsgálat szerint a termelői és a feldolgozó részarányok változása között szoros kapcsolat áll fenn, tehát a részarányok mértéke alapvetően ezen a két szinten dől el. A kereskedelmi szint részarány-csökkenése alapvetően a kiemelt üzlettípus (szupermarket) gyengülő piaci pozícióinak a következménye, tekintettel arra, hogy a vizsgálatok keretében csak a legnagyobb piaci részesedésű üzlettípus került figyelembevételre.**

A termékpálya vizsgálatok keretében igen jelentős költség- és jövedelemaránytalanságokat lehetett kimutatni. E tekintetben kedvező helyzetet élvez a kereskedelmi szféra. Hét termék ötévi átlagai alapján kalkulált eredmények szerint a termékpályán felmerülő költségekből, terméktől függően 3-10%-ban, a termékpályán képződött nyereségből 18-80%-ban részesül (ez esetben is hangsúlyozni kell, hogy az eredmények a legmagasabb árszintű üzlettípusra vonatkoznak, más üzleteknél ezek az arányok kisebbek lehetnek). Ezzel szemben a termelői szféra 35-69%-os költség-részesedés mellett 13-57%-ban részesült a jövedelemből. A feldolgozóipari költség rész 26-55%, míg

a nyereség 8-69% között alakult. Az eredmények nagyrészt egyeznek a szakirodalomban korábban közölt eredményekkel.

Az eredmények gyakorlati hasznosításával kapcsolatban elmondható, hogy a kidolgozott módszertan a megalkotott modell-rendszerre épülve alkalmas az élelmiszer-termékpályák és vertikum-szintek gazdasági elemzésére. A modellek segítségével - amennyiben megfelelő adatok állnak rendelkezésre - a vertikum különböző szintjeinek általános gazdasági elemzésére nyílik lehetőség, több mutatórendszer együttes használatán keresztül. Ugyanakkor lehetővé teszi az egyes termékpályák költség, jövedelem szempontú vizsgálatát, a vertikum különböző szintjein realizált eredmények objektív összehasonlítását, egyidejűleg kimutathatók a felmerülő aránytalanságok is. A vertikális árszerkezet vizsgálati eredményei korábbi elemzésekkel való összehasonlítást tesznek lehetővé, és kimutathatók a különböző szintek fogyasztói árhoz történő hozzájárulási arányai is.

Külön érdemes kiemelni a kereskedelmi szférával kapcsolatos részletes vizsgálatokat. Az ide vonatkozó kutatások az úttörő jellegű jelzővel illethetők. A szakirodalomban fellelhető kutatások csupán a termelői- és feldolgozó szféra helyzetének vizsgálatára korlátozódtak, az értékesítés gazdasági viszonyait kevésbé vagy egyáltalán nem érintik. Az értekezés keretében ennek a fázisnak a többi szinthez hasonló mélységű elemzése teljesen új információkat szolgáltat a vertikumok, illetve a termékpályák részletesebb és objektívebb értékeléséhez.

A vizsgálati eredmények gyakorlati felhasználására több területen nyílik lehetőség. A kidolgozott modellrendszer lehetőséget nyújt a termelői- feldolgozó és kereskedelmi szintek általános gazdasági pozícióinak elemzésére mind vertikális (különböző szintek közötti), mind horizontális (azonos szintek közötti) keretek között. A modellek megfelelő inputadatok megválasztásával, bizonyos rögzített feltételek mellett múltbeli viszonyok elemzésére és jövőbeli, várható hatások vizsgálatára is alkalmasak, ami igen fontos lehet például a mezőgazdasági termelők pozícióinak vizsgálata szempontjából.

A modellezett eredmények felhasználhatók a piaci szabályozás hatékonyságának ellenőrzéséhez, a költségek és jövedelmek szintjén jelentkező aránytalanságok kimutatásához. Nem kizárt, hogy egyes agrárpolitikai döntések meghozatalában is támpontot jelenthetnek, egy sikeres agrárstratégia megalapozását képezhetik. Az eredmények felhasználhatók továbbá versenyhivatali vizsgálatokhoz, alkupozíciók értékeléséhez, erőfölényes viszonyok eldöntéséhez. Végül, de nem utolsósorban fogyasztói érdekvédelmi és jóléti elemzések kiegészítéseként a modellszámítások olyan többlet-információkat nyújthatnak, amelyek az ár-értékarányok objektív elemzésében, vagy akár bizonyos társadalmi-egészségügyi érdekek védelmében (pl. tejtermékfogyasztás növelésének vizsgálatában) is felhasználhatók.

AZ ÉRTEKEZÉS TÉMAKÖRÉBŐL KÉSZÜLT PUBLIKÁCIÓK

1. Nemessályi Zs.-Buzás F.E.: A fontosabb vertikumok költség és jövedelempozíciói a termelőtől a fogyasztóig. V. Agrárökonómiai Tudományos Napok – Gyöngyös, 1996. (előadás) Vol.2. 276-277 p.
2. Buzás F.E.: Integráció a mezőgazdaságban. Mezőgazdasági szövetkezetek a Benelux Államokban. DATE Tudományos Közlemények. Debrecen, 1996. 31 (1) 125-126 p.
3. Buzás F.E.: Vertikális együttműködés az agrár-élelmiszeriparban. „XXXVIII. Georgikon Napok” – Keszthely, 1996. 550-554 p.
4. Buzás F.E.: A búza-kenyér vertikum költség és jövedelemviszonya Magyarországon és Romániában. „Tiszántúli Mezőgazdasági Tudományos Napok” - Karcag, 1997. 312 p.
5. Buzás F.E.-Szabó P.: A hazai tejgazdaság várható fejlődési irányai. GATE–Tudományos Közlemények - Gödöllő, 1998. Vol. 3. 15-17 p.
6. Balogh P.-Buzás F.E.: A nagyüzemi sertéstartás jövedelmezőségét meghatározó tényezők összehasonlító elemzése Hajdú-Bihar megyében. IV. Ifjúsági Tudományos Fórum – Keszthely, 1998. 237-241 p.
7. Buzás F.E.: A termékelőállítás gazdasági értékelése a tejvertikumban. „Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok”. Gyöngyös, 1998. Vol.1. 145-150 p.
8. Buzás F.E.-Kovács B.: A búzatermelés integrációjának gazdasági értékelése. „Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok”. Gyöngyös, 1998. Vol. 2. 239-244 p.
9. Lakner Z.-Buzás F.E.: Privatizáció után - csatlakozás előtt: a vertikális kapcsolatok átalakulása a magyar élelmiszergazdaságban. DATE Tudományos Közleményei. Debrecen, 1997. Vol. 33. 301-312 p.
10. Buzás F.E.-Kovács B.: Az integrált búzatermesztés gazdasági megítélése hazánkban. „Georgikon Napok” – Keszthely, 1998. Vol. 1. 432-434 p.
11. Buzás F.E.: A cukor termékpálya gazdasági értékelése. „Georgikon Napok”- Keszthely, 1998. Vol. 1. 268-272 p.
12. Buzás F.E.-Szabó P.: A tej termékpálya vertikális kapcsolatrendszere. „Óvári Tudományos Napok” – Mosonmagyaróvár, 1998.
13. Buzás F.E.-Hollósy Zs.: A búza-liszt-kenyér termékpálya gazdasági értékelése. „Lippay János-Vas Károly” Nemzetközi Kertészeti, Tájépítészeti és Élelmiszertudományi Szimpózium – Budapest, 1998. Vol. 3. 88-89 p.
14. Buzás F.E.: Az Alföld mint (euro)régió. Középtávú perspektívák a térségek együttműködésében. II. Alföld Kongresszus. Békéscsaba, 1998. 142-144 p.
15. Buzás F.E.: Az élelmiszer-kereskedelem helyzete és várható tendenciái. V. Ifjúsági Tudományos Fórum - Keszthely 1999. 290-293 p.
16. Buzás F.E.: A fontosabb vertikumok költség- és jövedelemviszonyai. „Mezőgazdasági vállalkozások és a vidékfejlesztés ökonómiája”. DAB-DATE tudományos rendezvény. Debrecen, 1999.
17. Buzás F.E.: Az élelmiszerkereskedelem vizsgálatának tapasztalatai. DAB-DATE tudományos rendezvény. Debrecen, 1999.
18. Buzás F.E.: A fontosabb agrár-élelmiszeripari termékpályák gazdasági összefüggéseinek elemzése, a vertikális integráció lehetőségei az EU-hoz való csatlakozás folyamatában – MTA „Bolyai János Kutatási Ösztöndíj” – kutatói jelentés, 1999.

19. Buzás F.E.-Hingyi H.: A tejtermelés, feldolgozás és értékesítés vizsgálata Hajdu-Bihar megyében. *Acta Agronomica Óváriensis*, 1999. 41 (1) 121- 126 p.
20. Buzás F.E.: Családi és részmunkaidős tejtermelő gazdaságok helyzete, a tejminőség javításának lehetőségei Hajdú-Bihar megyében. „XLI. Georgikon Napok”. Keszthely, 1999. Vol. 1. 132-136 p.
21. Juhász L.-Buzás F.E.: A tejtermelés helyzetének elemzése Csongrád és Hajdú-Bihar megyében. „II. Alföldi Tudományos Tájgazdálkodási Napok”. Mezőtúr. 1999. Vol. 3. 58-63 p.
22. Buzás F.E.-Lakner Z.: Sistemul agro-alimentar maghiar în anii '90. Simpozion național omagial. Kolozsvár, 1999. Vol. 25. 44-50 p.
23. Buzás F.E.-Supp Gy.: Költség- és jövedelemviszonyok családi és részmunkaidős tejtermelő gazdaságok esetében. „Tiszántúli Mezőgazdasági Tudományos Napok” – Debrecen, 1999. 169-173 p.
24. Juhász L.-Buzás F.E.: A búzatermesztés ökonómiai elemzése Hajdú-Bihari és Csongrád megyei mezőgazdasági társasvállalkozások esetében. „Tiszántúli Mezőgazdasági Tudományos Napok”– Debrecen, 1999. 111-115 p.
25. Buzás F.E.-Juhász L.: Hajdú-Bihari és Csongrád megyei mezőgazdasági társasvállalkozások cukorrépa-termesztési eredményeinek összehasonlító elemzése. „Tiszántúli Mezőgazdasági Tudományos Napok” – Debrecen, 1999. 175-179 p.
26. Buzás F.E.: A fontosabb termékpályák gazdasági összefüggéseinek értékelése az élelmiszer-gazdaságban. Magyar Tudományos Akadémia Agrártudományok Osztályának 1999. évi tájékoztatója. 223-226 p.
27. Buzás F.E.: Családi farmgazdaság. Ruth Gasson-Andrew Errington angol nyelven megjelent (Farm Family Business) könyvének magyar nyelvű adaptálása. Könyvrészlet. (Szerk. Dr. Nábrádi A.) Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest. 1999.286-288 p.
28. Buzás F.E.-Burai P.: Csongrád- és Békés megyei húsipari vállalatok értékesítési lehetőségeinek vizsgálata Romániában és Horvátországban” – FVM-AMC Kht. részére készített tanulmány. 1999.
29. Buzás F.E.: A Benelux Államok szövetkezeti rendszere. DATE Tudományos Közleményei. 1999. Vol. 34. 247-254 p.
30. Buzás F.E.-Supp Gy.: A minőségjavítás érdekében. Magyar Mezőgazdaság. 55 (4) 2000. 20-21. p.
31. Buzás F.E.-Sulyok D.: A bolti élelmiszerkereskedelem gazdasági vizsgálata. VI. Ifjúsági Tudományos Fórum. Keszthely, 2000. CD-kiadvány.
32. Buzás F.E.: Fejőház-beruházás elemzése tejtermelő tehenészetekben. „XLII. Georgikon Napok” Keszthely. 2000. Vol. II. 47-50 p.
33. Buzás F.E.-Supp Gy.: A vertikális integráció kialakításának lehetőségei és korlátjai tejhasznú szarvasmarhatelepek esetén. XXVIII. Óvári Tudományos Napok. Mosonmagyaróvár, 2000. október 5-6., Vol. II. 31-36 p.
34. Sulyok D.-Buzás F.E.: Hatékonyságvizsgálatok az élelmiszer-értékesítésben. XXVIII. Óvári Tudományos Napok. Mosonmagyaróvár, 2000. Vol. III. 158-164 p.
35. Buzás F.E.-Supp Gy.: Közepes méretű tejtermelő tehenészetek vizsgálatának eredményei Hajdú-Bihar megyében. „A térségfejlesztés vezetési és munkaszervezési összefüggései” – Nemzetközi tanácskozás, Debrecen, 2000. 169-172 p.
36. Buzás F.E.: Az árképzés gyakorlata az élelmiszerkereskedelemben. „Lippay János-Vas Károly” - Élelmiszertudományi Szimpózium – Budapest, 2000. 66-67 p.
37. Buzás F.E.: Szövetkezetek az Európai Unióban. Erdélyi Gazda. 2000. 8 (11-12) 6-7 p. ill. 12-13 p.

38. Buzás F.E.: Tejtermelő családi gazdaságok fennmaradásának lehetőségei. „Innováció, a Tudomány és a Gyakorlat Egysége az Ezredforduló Agráriumában” –SzIE-Gödöllő-DE-Debrecen. 2001. 526-531 p.
39. Buzás F.E.-Sulyok D.: Ergebnisse der Effektivitätsuntersuchung im Lebensmittelvertrieb. Scientifical Papers - Faculty of Animal Science and Biotechnology, Temesvár. Vol. 34. 345-351 p.
40. Buzás F.E.-Supp Gy.: Existing possibilities for small dairy farms in the EU joining process. 1-st International Conference for Young Researchers. Gödöllő. 2001. 70-73 p.
41. Buzás F.E.-Szabó B.: Economic analyses of the green-pea chain. 1-st International Conference for Young Researchers. Gödöllő, 4-5. 2001. 74-77 p.
42. Buzás F.E.-Dajnoki K.: A kisüzemi tejtermelés és begyűjtés gazdasági kérdései. „XLIII. Georgikon Napok” Keszthely. 2001. Vol. 2. 328-332 p.
43. Buzás F.E.: A zöldborsóvertikum gazdasági elemzése. „XLIII. Georgikon Napok” Keszthely, 2001. Vol. 2. 998-1002 p.
44. Buzás F.E.-Supp Gy.: How can small dairy farms cope with the EU requirements? Prospects for the 3rd millennium agriculture. 2001. Kolozsvár. Vol. 55-56. 153-156 p.
45. Buzás F.E.: Cost structure and income analyses in food discount stores. Prospects for the 3rd millennium agriculture. 2001. Kolozsvár. Vol. 55-56. 277 p.
46. Vántus A.-Buzás F.E.: Modellvizsgálatok tejtermelő családi gazdaságok költség- és munkahatékonyságának elemzéséhez. VIII. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok. Gyöngyös. 2002. Vol. 4. 97-102 p.
47. Buzás F.E.-Czeplédy L.-Burai P. Kertész B.: Possibilities of Hungarian meat export to Romanian market. VIII. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok. Gyöngyös. 2002. Vol. 1. 127-132 p.
48. Buzás F.E.-Szabó B.-Czakó M.: Die ökonomische analyse des Zuckermeis produktlaufs. VIII. Nemzetközi Agrárökonómiai Tudományos Napok. Gyöngyös. 2002. Vol. 1. 133-139.
49. Buzás F.E.: Érdek és ellentét. Az élelmiszeripar és a kereskedelem kapcsolatának jellemzői. Innováció, a Tudomány és a Gyakorlat Egysége az Ezredforduló Agráriumában. Nemzetközi konferencia – Debrecen. 2002. 191-196 p.
50. Buzás F.E.: Az élelmiszerkereskedelmi költségek vizsgálata a termékpályák tükrében. Agrártudományi Közlemények. Debrecen, 2002. 14-17 p.
51. Buzás F.E.-Nagy K.: A csemegekukorica vertikum gazdasági elemzése. Agrártudományi Közlemények. Debrecen, 2002. 18-21 p.
52. Buzás F.E.: Pricing, costs and markups in food retailing. Acta Alimentaria Hungarica. 2002. 32. (1) 95-101 p.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Köszönettel tartozom témavezetőmnek Dr. Nemessályi Zsolt professzornak a doktori tanulmányaim és a kutatás során nyújtott segítségével.

Külön köszönetet mondok mindazoknak akik a kutatás keretében felhasznált adatok és szakmai információk megszerzésében segítettek.

Köszönöm a Tanszék és a Doktori iskola professzorainak, oktatóinak, kollégáknak a megjegyzéseit, javaslatait, amelyeket az értekezés elkészülésének érdekében tettek.